

**ОБРАЗЪТ НА КУЧЕТО В УСТОЙЧИВИТЕ
СРАВНЕНИЯ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК
(ВЪРХУ МАТЕРИАЛ ОТ БЪЛГАРСКИЯ
НАЦИОНАЛЕН КОРПУС)**

Теодора Кръстева

Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ – БАН

**THE IMAGE OF THE DOG IN STABLE COMPARISONS
IN THE BULGARIAN LANGUAGE
(ON MATERIAL FROM THE BULGARIAN NATIONAL CORPUS)**

Teodora Krasteva

Institute for Bulgarian Language – BAS

Abstract. The present article is dedicated to the image of the dog as represented in Bulgarian language through stable comparisons based on texts from the Bulgarian National Corpus. The semantic dominants of the Image as well as the modules that weaken the clichés have been derived from the exemplified excerpts.

Keywords: linguistic culturology, stable comparisons, Bulgarian, image, dog, corpus, typical

Настоящият доклад е посветен на образа на кучето в българския език, установен въз основа на устойчивите сравнения (УС), върху материал от Българския национален корпус (БНК). Работата не разглежда теоретични постановки на въпроса, а се спира върху ексцерпирания материал и направените изводи. За устойчиви сравнения се приемат сравнения със следната структура: модул (общ признак, залегнал в основата на сравнението), сравнителната частица „като“ и сравнителна дума („куче“), чиято употреба е регистрирана в текстове, съдържащи се в Българския национален корпус. Въз основа на ексцерпирания материал от текстовете примери се извеждат както семантичните доминанти на образа, така и такива модули, които разколебават клишетата. Направена е справка в електронния вариант на Речника на българския език (РБЕ) и речника на В. Кювлиева към монографията ѝ „Устойчивите сравнения в българския език“ (Кювлиева/Кyuвlieva 1986) с цел – сравняване на модулите с такива, вече посочени като устойчиви. Потърсени са паралели в Българския асоциативен речник (Балтова/Baltova 2003) и сред образните метафори (ОМ), изразени чрез думата „куче“.

Като материал за разкриване на образа на кучето са избрани устойчивите сравнения. Те са обект на различни български, чуждоезични и съпоставителни изследвания като един от начините за изследване на езиковата картина на света. Хората опознават

себе си и света наоколо, като сравняват непознатото с познатите им предмети и категории. Най-многочислени са сравненията именно с животни. Според В. Кювлиева причина за това е непосредствената връзка в миналото на човека с природата, на която той е приписвал човешки черти (Кювлиева/Kyuvlieva 1986: 67). П. Легурска пък го свързва с това, че само те притежават поведение и начин на живот, близки до това на човека (Легурска/Legurska 2015: 54). Според Б. Янев именно животните в генетичен аспект стоят най-близо до човека и олицетворяват основните физически и психологически характеристики на човешката личност (Янев/Yanev 2013: 73).

Кучето, припознавано като най-добрия приятел на човека, се намира в най-близкото му обкръжение и става обект на многобройни сравнения. В българския национален корпус откриваме над 200, което е значително повече от сравненията с други животни или обекти. На кучето се приписват разнообразни характеристики, включително и диаметрално противоположни. Малка част от тях могат да бъдат припознати като устойчиви, т.е. повторяеми и възпроизводими в готов вид, но това не прави индивидуалните сравнения по-малко любопитни.

Голяма част от ексцерпираните сравнения по-скоро **характеризират отношението на човека към кучето**, отколкото отразяват някакви реални представи за него. Особеното отношение на човека към кучето е закодирано в УС: *третирам (някого) като куче*. В глаголните УС от корпуса често кучето е представено не като активен деятел, извършител на представените чрез модула действия, а като техен обект, подложен на чужди въздействия. Това намира ярко отражение в УС от типа: *бия (някого), влача, оковавам, удрям, хокам, гоня, изхвърлям като куче*, както и в някои УС, при които модулет е представен чрез причастие: *погребван, разбуден*.

Открояват се и редица УС със значение **посегателство върху живота** и конкретизация на начините за извършването му: *от убивам като куче до обесвам, удушавам, застрелвам, заколвам, намушквам като куче*. В речника на В. Кювлиева (ВК) като устойчиви са посочени: *Убивам (претрепвам, утрепвам и под.) като куче*. И като резултат – БНК: *Умирам, издъхвам, загивам като куче*. (ВК: *Умирам/умра (издъхвам/издъхна и под.) като куче*). Възниква въпросът за степента на подобие на глаголите помежду им. Но самото наличие на толкова детайлизирана лексика би могло да се разглежда като показателно за отношението на човека към кучето, представящо една друга картина, различна от кучето като най-добър приятел на човека.

Отделно място сред УС заемат и онези, посветени на отношенията между **кучето и котката**, наситени с омраза и враждебност, представени в групата УС с дясна част: *като куче и котка (като куче с котка)*. Сред тях са срещат както едночленни УС от типа: *бяхме като куче и котка*, така и по-конкретните двучленни УС със структура: **модул + като куче и котка**: *гоним се, дърпаме се, сбиваме се, караме се, мразим се, живеем като куче и котка* (ВК: *живеем като куче<то> с котка<та>, гледаме се като куче и котка*); (РБЕ: *Като куче<то> и котка<та>*); Диал. В съчет. с *гледаме се*. *Враждебно, с омраза (се гледаме)*. / ВК: *Гледаме се като куче<то> и котка<та>*), от

които само последните две (*живеем и гледаме се като куче и котка*) са представени в речниците.

Интересен обект за анализ са **глаголните УС** с модули, изразяващи различни **звущи**, които издава кучето. Сред тях откриваме както по-неутралните, необвързани конкретно с образа на кучето: *издавам звуци, сумтя, пуфтя, пръхтя като куче* (РБЕ: обикновено за кон или друго животно), така и специфичните: *лая като куче* (РБЕ: за куче, вълче, лисица и някои др. животни – издавам лай), *ръмжа* (РБЕ: за куче и др.), *скимтя* (РБЕ: за куче), *квича* (РБЕ: за прасе, куче и др.). При част от тях образът на кучето присъства в речниковите статии, следователно действието и съответният звук са припознати като характерни и типични за животното. Вероятно именно поради тази причина, сравненията не са посочени като устойчиви в РБЕ и при ВК.

Други сравнения, които не са отбелязани като устойчиви, са многобройните УС с глаголи, свързани с движение, от типа: *движжа се, хуквам, тътря крака, скачам, пълзя (на четири крака), припкам, промъквам се, обикалям, накуцвам, влизам като куче* и др.

Образът на кучето, като близък съжител на човека, когото той е могъл да наблюдава, се използва и за обозначаване на положението на тялото и особено главата: *вдигам глава, вдигам нос, вдигам крак като куче, отпускам глава, тръскам глава като куче* и др.

Срещат се и сравнения с модули, **типични за всички живи същества**, като например: *живея, гледам, дишам, лежа като куче*. Повечето от тях нямат устойчив характер и се срещат при много други животни, а някои от тях и при предмети, при което изборът на сравнителната дума влияе върху значението. Сравни: *лежа като крава, лежжа като змия, лежжа като одеяло, лежжа като бомба* и т.н. Понякога можем да говорим за синонимия на УС към различни сравнителни думи, причина за която е еднакъв (или сходен) модул. Но в този случай тя често е спорна, доколкото промяната на образа може да доведе до промяна на значението. В отделни случаи дори УС с подобни модули са изведени като устойчиви с ярко изразена семантика: *живея като куче* – ВК: *живея при лоши условия, бедно, в нищета*; *лежжа като куче* – РБЕ: *лежжа като копой (пес, куче) пред овчарска колиба*. Мързи ме да се помръдна, бездействам.

Вариантност на УС наблюдаваме в случаите, при които синонимични са модулите към една и съща сравнителна дума. Разбира се, УС се характеризират с различна степен на устойчивост: *верен като куче* (ВК и РБЕ, ОМ) / *предан като куче* (ОМ), *страдам/мъча се като куче, гоня/пъдя като куче*.

Някои от синонимите, представени в модулите, могат да се различават както по интензивност на действието или по отделен семантичен елемент в значението, така и по принадлежността си към различни стилове: *гледам/зяпам като куче* (зяпам – разг. гледам, заглеждам се, зазяпвам се в нещо или в някого), *изморен/каталясал като куче* (каталясявам – **просто нар.** изпадам в състояние на крайна умора), *пазя/защитавам/вардя като куче* (разг.), *мириша/воня като куче* (издавам лоша, неприятна миризма), *копая/рия като куче, намушквам като куче/надупчвам като куче* и др.

Освен типичните за кучето характеристики, при анализа откриваме и **нетипични** такива, които разколебават клишето. Например това, че кучето е страхливо: *страх ме е (страхувам се) като куче, треперя като куче*.

Като нетипични действия могат да бъдат характеризирани модулите в УС от типа: *говоря като куче, лъжа като куче, псувам като куче, смея се като куче*. Впечатлението прави, че в тези случаи обикновено става въпрос за **негативни прояви на характера и отрицателна оценка** на съответното действие. В РБЕ конструкцията *глагол + като куче* е обозначена като разговорна със значение „много голяма, крайна степен на изява на действието или състоянието, изразено с глагола“, което означава, че може да генерира неограничен брой примери.

Въпреки тежкия живот на кучето, за който можем да съдим от УС като: *гладен* (ВК), *гладувам* (РБЕ, ВК), *мъча се, измъчен, изморен, нещастен, каталясал като куче*, откриваме УС: *минава ми като на куче* в значение „много бързо“. Това би могло както да бъде разглеждано като омаловажаване на чуждото страдание или нехайство, така и да означава, че в представите на българина кучето е достатъчно силно да се справи с всичко: *силен, жилиав като куче*.

Интерес предизвиква паралелното съществуване на УС с на пръв поглед противоречащи си модули към еднаквата сравнителна дума „куче“. Кучето едновременно може да бъде разглеждано като хубаво, но и грозно (с пояснението, че за последното си има причина): *хубав/грозен като куче (извадено от някой канал)*, като зло (РБЕ, ВК), но в същото време дружелюбно, вярно (ВК, РБЕ): *дружелюбен/зъл като куче* (РБЕ, ВК и ОМ) нещастно, но и доволен (*нещастен/доволен като куче*). Неочаквана, но подкрепена с немалко примери, характеристика на т.нар. „най-добър приятел на човека“ се оказва самотата: *самотен, изоставен, умирам сам като куче*.

Друга характеристика на кучето се оказва послушността (*слушам, послушен като куче*) и подчинението (*подчинявам се като куче*) и произтичащата оттук работоспособност – *пребит от работа като куче*, което може да има и отрицателна оценка – *раболепнича, крача раболепно като куче*. Срещаме и характеристики като *ревнив* и *глунав*.

Кучето в представите на народа би могло да се разглежда и като скрита заплаха, изразена с глаголите – *дебна, нападам, настръхвам*, и прилагателното *опасен като куче*. Не са пропуснати и някои функции на кучето – *стоя като куче пазач, развеждам като куче на слепец*. Особено внимание е отделено и на някои физически белези като зъбите на кучето, в УС като: *оголвам зъби, зъбя се, озъбен, изтраквам със зъби като куче*, и неговите способности – *усещам от разстояние, душа като куче*.

При проверка в Асоциативния речник на българския език откриваме думата *куче* като асоциация към думи, част от които се припокриват с определени модули на изведените вече УС. Тук също забелязваме известно противоречие, образът на кучето съчетава в себе си някои противоположни характеристики: *зло, лошо, но и добро, приятел, умно* (за разлика от БНК: *глунав като куче*) и *весело* (БНК: *нещастен като куче*) (Балтова/Baltova 2003: 100).

Затвърждаване на някои представи откриваме в образните метафори към думата *куче*. Според П. Легурска именно образуването на образни метафори въз основа на устойчиви сравнения представлява завършек на процеса на семантичното преобразуване на думата (Легурска/Legurska 2015: 56). Въпреки че образните метафори са значително по-малко, те също балансират между позитивното и негативното: *верен, предан, зъл*.

Част от качествата, приписвани на кучето, имат устойчив характер, а други са потенциално възможни. Образът на кучето, който ни рисуват УС, се оказва противоречив. То е едновременно и вярно, дружелюбно, но и зло, хубаво и грозно, силно е, но се страхува и трепери. В разглежданите УС сякаш доминира негативното, обрисувайки един тежък живот, изпълнен с премеждия, белязан от често несправедливото отношение на човека, който забелязва положителните му страни, но и се отнася към него с известно опасение.

С помощта на единици като УС биха могли да бъдат изведени различни характеристики и към други сравнителни думи, разкриващи сложната и динамична съчетаемост между типично и нетипично в народните представи, изразена чрез езиковите средства.

Цитирана литература

- Балтова 2003:** Балтова, П. и кол. *Българския асоциативен речник. Прав и обратен*. София: Университетско изд. „Св. Климент Охридски“. (Baltova, P. i kol. *Balgarskia asotsiatiiven rechnik. Prav i obraten*. Sofia: Universitetsko izd. „Sv. Kliment Ohridski“.)
- Български национален корпус.** <<http://search.dcl.bas.bg/>> [16.10.2018] (Balgarski natsionalen korpus) <<http://search.dcl.bas.bg/>> [16.10.2018]
- Кювлиева-Мишайкова 1986:** Кювлиева-Мишайкова, В. *Устойчивите сравнения в българския език*. София, Изд. на БАН. (Kyuvlieva-Mishaykova, V. *Ustoychivite sravnenia v balgarskia ezik*. Sofia, Izd. na BAN.)
- Легурска 2014:** Легурска, П., И. Панчев. *Образни метафори (ономасиологичен каталог)*, Дзяло, год. II, брой 2 (Legurska, P., I. Panchev. *Obrazni metafori (onomasiologichen katalog)*, Dzyalo, god. II, broj 2.) http://www.abcdar.com/docs/magazine/2/Legurska_Panchev.pdf>http://www.abcdar.com/docs/magazine/2/Legurska_Panchev.pdf
- Легурска 2015:** Легурска, П. *Съпоставителни анализи и национална специфика на лексиката*. София: Ето. (Legurska, P. *Sapostavitelni analizi i natsionalna spetsifika na leksikata*. Sofia: Eto.)
- Речник на българския език.** <<http://ibl.bas.bg/rbe/>> [16.10.2018] (Rechnik na balgarskia ezik) <<http://ibl.bas.bg/rbe/>> [16.10.2018]
- Янев 2013:** Янев, Б. *Образните сравнения с антропоцентричен характер в българския и английския език. Изследване и речник*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“. (Yanev, B. *Obraznite sravnenia s antropotsentrichen harakter v balgarskia i angliyskia ezik. Izsledvane i rechnik*. Plovdiv: UI „Paisiy Hilendarski“.)

Теодора Кръстева
София 1113
бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17,
Институт за български език
„Проф. Л. Андрейчин“ – БАН
Секция по етнолингвистика
tera_kr@abv.bg, t.krasteva@ibl.bas.bg

Teodora Krasteva
Sofia1113
52 Shipchenski prohod Blvd., bl. 17
Institute for Bulgarian Language –
Bulgarian Academy of Sciences
Department of Ethnolinguistics
tera_kr@abv.bg, t.krasteva@ibl.bas.bg